

УДК 347.9(477)

О. В. Колісник, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник НДІ дер-
жавного будівництва та місцевого само-
врядування АПрН України

Реформування судової системи України та проблеми модернізації касаційного перегляду цивільних справ

Удосконалення процесуального законодавства України і трансформація системи органів судової влади — це два взаємообумовлюючі процеси, що мають спрямовуватися на досягнення однієї мети — забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Безперечно, питання організації судової системи, існування єдиного вищого судового органу в особі Верховного Суду України чи декількох вищих спеціалізованих судів безпосередньо пов'язані з проблемами здійснення судочинства, забезпечення його ефективності, справедливості та відповідності європейським стандартам прав людини.

Проблемі реформування судової системи України приділялася значна увага як у науковій літературі, так і в політичних дискусіях протягом усього часу незалежності України. Останнім часом активна дискусія розгорнулася у наукових колах з приводу нещодавно внесеного на розгляд Верховної Ради проекту Закону України «Про судоустрій та статус суддів», у якому передбачається запровадження в

Україні судової системи, що буде складатися з судів чотирьох інстанцій: місцевих, що діятимуть як суди першої інстанції в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах, апеляційних, Вищих цивільного, кримінального, адміністративного, господарського судів та Верховного Суду України. Цей законопроект одразу отримав велику кількість відгуків як на свою підтримку, так і проти, зокрема, у наукових публікаціях С. Ківалова, В. Онопенка, С. Штогуна, В. Комарова, І. Марочкина, Д. Луспеника, М. Оніщука та інших. Проте аналіз запропонованого законопроекту здійснювався переважно відокремлено від суто процесуальних проблем.

Саме тому метою цієї статті є дослідження сучасних процесів трансформації судоустрою України та реформування процесуального законодавства, зокрема в аспекті проблем касаційного перегляду цивільних справ, а також виявлення та обґрунтування взаємозалежності зазначених процесів і вироблення у зв'язку з цим оптимальних моделей функціонування органів судової влади та здійснення ними судочинства в цивільних справах.

Підтримуючи зазначений проект закону, Голова Комітету Верховної Ради з питань правосуддя С. Ківалов зазначає, що кричущим проявом незбалансованості судової системи є існування різної кількості судових ланок і судових інстанцій для загальних і спеціалізованих судів. Створення чотириланкової системи судів загальної юрисдикції покликано гармонізувати процедури розгляду справ у судах усіх юрисдикцій, усунути процесуальний дисбаланс судових ланок і судових інстанцій¹. На думку Р. Куйбіди, створення чотирьох спеціалізованих вертикалей судів загальної юрисдикції вимагає конституційний принцип спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції в Україні². З цього приводу слід зауважити, що у ч. 2 ст. 125 Конституції

¹ Ківалов, С. Потрібна здорова Феміда / С. Ківалов // Голос України. – 2009. – 2 квіт. (№ 59 (4559)).

² Куйбіда, Р. Аналіз сучасного етапу судової реформи та перспектив її розвитку [Електронний ресурс] / Р. Куйбіда. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua>

України передбачено, що відповідні вищі суди створюються лише щодо системи спеціалізованих судів, а не стосовно загальних судів, тобто утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів якраз суперечитиме конституційним засадам судочинства.

На думку М. Оніщука, є хибною пропозиція збудувати в Україні чотириланкову систему судів, які виконують процесуальні функції першої інстанції, апеляції, касації та повторної касації («перегляд справ за винятковими обставинами»), яка є невідомою теорії процесуального права, оскільки така система не відповідає уявленню про справедливий суд, що панує у демократичних країнах, зокрема, європейська доктрина судоустрою переважно ґрунтується на досвіді Франції з єдиним Касаційним судом¹. Існуюча в Україні система здійснення правосуддя, веде він далі, є розбалансованою, не відповідає європейським стандартам і не гарантує право особи на справедливий суд². Як вказує С. Штогун, сучасна судова система України нагадує «монстра», що проявляється у відсутності належної касаційної інстанції, схрещенні загальних міжгалузевих і спеціалізованих судів, наявності інституту повторної касації в системі господарських судів (коли під сумнівом є необхідність у самих господарських судах, які практично дублюють роботу міжгалузевих і адміністративних судів)³. У свою чергу В. Мойсик пропонує запровадити триланкову систему, за якою майже сто відсотків справ розглядатимуться по першій інстанції у районних (міських) судах, а апеляційні суди будуть позбавлені права розгляду справ по першій інстанції, натомість отримають право розгляду касаційних скарг на рішення судів першої інстанції, при цьому передбачити право на порушення провадження за касаційною скаргою судом у складі трьох суддів апеляційного суду, якщо справа в апеляційному порядку в цьому суді не розглядалася, чи у складі п'яти суддів — якщо

¹ Оніщук, М. Удосконалення правосуддя: засади реформування / М. Оніщук // Голос України. — 2007. — 11 квіт. (№ 63 (4063)).

² Там само.

³ Штогун, С. Судова система: вдосконалювати чи реформувати? / С. Шпигун // Юрид. вісн. України. — 2006. — 15–21 квіт. (№ 15). — С. 4.

розглядалася. Така система судоустрою функціонує в багатьох країнах світу, наприклад, у Румунії та Угорщині, котрі є членами Європейського Союзу¹.

Водночас В. Онопенко вважає, що триланкова судова система відповідатиме вітчизняним традиціям, стандартам більшості європейських країн, а множинність структурно відокремлених юрисдикцій — це завжди загроза єдності судової системи, внаслідок чого може виникнути «війна» судових влад². Рада суддів України також підтримує триланкову судову систему, яка за принципами побудови відповідатиме всім стандартам і традиціям абсолютної більшості європейських країн. 26 травня 2006 р. її представники заявили, що збільшення кількості судових інстанцій є недоцільним, оскільки за рахунок оскаржень надається можливість затягувати і заплутувати судові процеси, роблячи їх нескінченними... така ідея є деструктивною, її реалізація призведе до того, що Верховний Суд України не зможе забезпечити однакове застосування ними законів³. З цього приводу В. Онопенко зазначив, що й на сьогодні Верховний Суд України позбавлений належних процесуальних можливостей впливу на рішення господарських та адміністративних судів, навіть за умови їхньої очевидної незаконності⁴. Як слушно зауважує В. Комаров, наявність у судовій системі саме найвищої з точки зору функцій та впливу на правову систему і правопорядок судової інстанції призводить до певної збалансованості та гармонізації механізму судового правозастосування... Такий його інстанційний та процесуальний статус можливий при існуванні єдиної, а не децентралізованої судової системи⁵.

¹ Мойсик, В. Українське правосуддя: якого хоче влада і яке потрібне суспільству? / В. Мойсик // Голос України. — 2006. — 14 лип. (№ 128 (3878)).

² Сила суддівства // Юрид. вісн. України. — 2006. — 23–29 груд. (№ 51).

³ Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні : заява Ради суддів України // Голос України. — 2006. — 27 черв. (№ 116 (3866)).

⁴ Сила суддівства // Юрид. вісн. України. — 2006. — 23–29 груд. (№ 51).

⁵ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. — Х. : Харків юрид., 2008. — С. 608–609.

Дійсно, з одного боку, існує суттєвий дисбаланс судових інстанцій: чотири ланки в системі спеціалізованих адміністративних та господарських судів та три ланки в системі загальних судів. При цьому роль Верховного Суду в межах різних юрисдикцій є різною: у системі адміністративних судів Верховний Суд переглядає судові рішення адміністративних судів за винятковими обставинами, у системі господарських судів — переглядає у касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України, а для загальних судів Верховний Суд виконує подвійну функцію: переглядає справи і в касаційному порядку, і за винятковими обставинами. З другого боку, існуюча на сьогодні система судового устрою відповідає частинам 1 та 2 ст. 125 Конституції України, де вказано, що найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, а судами загальної юрисдикції згідно з чинним Законом «Про судоустрій України» є як загальні, так і спеціалізовані суди. До того ж слід зауважити, що на сьогодні у складі Верховного Суду України існують Судові палати з розгляду кримінальних справ та з розгляду цивільних справ, і створення відокремлених від Верховного Суду Вищого цивільного та Вищого кримінального судів є штучною підміною одних інституцій (Судових палат) на інші (окремі суди) без зміни їх функцій по суті, що потягне за собою значні витрати бюджету у зв'язку з обладнанням нових приміщень, формуванням штату та іншими потребами.

У статті 40 законопроекту «Про судоустрій та статус суддів» зазначено, що Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Так само і в проєкті Закону України «Про внесення змін до Конституції України», переданому нещодавно на розгляд Верховної Ради Президентом України, вказується, що Верховний Суд України є вищою судовою інстанцією, що забезпечує однакове застосування норм права усіма судами загальної юрисдикції. Судами

касаційної інстанції в системі судів загальної юрисдикції є вищі спеціалізовані суди¹. Проте, на наш погляд, якщо буде створено систему вищих цивільних і кримінальних судів і продовжуватимуть діяти вищі адміністративні та господарські суди, то Верховний Суд буде фактично позбавлений можливості виконувати цю функцію.

М. Бородін зазначає, що практика показує, що чим більше судів переглядають справу, то все більше нерозв'язаним і заплутаним стає спір між сторонами. У судочинстві багатьох передових і демократичних країн діє правило так званої «подвійної підсудності», згідно з яким одна й та ж справа не може розглядатися більш, ніж двома судовими інстанціями². Як підкреслює Д. Луспенник, перегляд судового рішення, що вступило в законну силу, повинно мати винятковий характер, особливу увагу приділяючи так званим фільтрам касації для справ, що потребують судового розгляду, на підставі врахування їх значення для розвитку права та однаковості судової практики³. На думку В. Комарова, очевидним і визначальним для модернізації касації є те, що вона має бути обмеженою⁴. Неправильне застосування судами права, веде він далі, може бути підставою для скасування або зміни судових рішень тільки в контексті порушення однаковості, тобто єдності судової практики, а тому порушення єдності лежить в основі касаційного перегляду і касаційного провадження як самостійної процедури цивільного судочинства. Такий підхід є більш прогресивним у трьохінстанційній судовій системі⁵. Зазначені погляди є цілком вираженими та слухними, і у

¹ Про внесення змін до Конституції України : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>

² Бородін, М. М. Про актуальні проблеми правосуддя на сучасному етапі правової реформи / М. М. Бородін // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 26 трав. 2007 р. / за ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, Є. О. Мічуріна. – Х. : ХНУВС, 2007. – С. 45.

³ Луспенник, Д. Процедура кассации нуждается в упрощении, а не в расширении / Д. Луспенник // Юрид. практика. – 2007. – 18 сент. (№ 38). – С. 11–12.

⁴ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. – С. 596.

⁵ Там само. – С. 604.

цьому зв'язку вважаємо, що більш ефективною є триланкова система судів з єдиним вищим судом в особі Верховного Суду України, який у виняткових випадках буде уповноважений переглядати справи у порядку касації та забезпечувати при цьому єдність судової практики. Верховний Суд має стати судом, що розвиває право, сприяє однаковому розумінню закону. Саме тому створення вищих спеціалізованих судів сприятиме лише затягуванню судових процесів, унеможливить формування єдиної судової практики.

У зв'язку з цим постає проблема нормативної сили рішень Верховного Суду України як суду касаційної інстанції. Як зазначає Д. Луспенник, змістом судової практики повинно бути заповнення прогалин у законодавстві через відсутність правової норми при вирішенні справи або її тлумачення в разі нечіткості викладення норми права, а також вирішення правових колізій норм права між собою, коли суди формулюють принцип пріоритетності цих норм, який згодом стане обов'язковим у судовій практиці¹. Функцію узагальнення судової практики і має виконувати Верховний Суд України. Його правові позиції, що вироблені на основі узагальнення декількох рішень в аналогічних справах, повинні мати, на наш погляд, характер судових прецедентів до моменту усунення відповідних прогалин у законодавстві. Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 40 проекту Закону «Про судоустрій та статус суддів» Верховний Суд України на основі аналізу судової статистики та узагальнення судової практики вносить суб'єктам права законодавчої ініціативи пропозиції щодо змін до законів України, а також вносить до органів державної влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо змін до їх нормативно-правових актів. На наш погляд, таке формулювання диспозиції статті створює перешкоди на шляху вдосконалення чинного законодавства України. Верховний Суд сам має стати суб'єктом законодавчої ініціативи, щоб, виявивши неоднакове застосування закону, перш за все через неоднозначність його тлумачення, міг одразу відреагувати на це шляхом внесення відповідних пропозицій до Верховної Ради України.

¹ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. – С. 106.

На основі проведеного дослідження варто зробити такі висновки. По-перше, єдиним вищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції має бути й надалі Верховний Суд України, який повинен забезпечувати однакове застосування нормативних актів, закріплюючи за найбільш типовими рішеннями значення судових прецедентів, які мають застосовуватися усіма іншими судами при розгляді аналогічних справ до внесення відповідних змін до нормативних актів України за законодавчою ініціативою Верховного Суду України. По-друге, створення Вищого цивільного та Вищого кримінального спеціалізованих судів є недоцільним, оскільки децентралізація судової системи унеможливить існування єдиної, усталеної судової практики, кожна спеціалізована юрисдикція створюватиме власну практику, яку досить складно Верховному Суду буде привести до одного знаменника. По-третє, касаційний перегляд Верховним Судом повинен мати винятковий характер. Для правильного вирішення справи достатньо проходження нею двох інстанцій, а використання третьої інстанції має стати можливим за умов достатнього та належного обґрунтування існування неоднакового застосування законодавства під час її розгляду. По-четверте, реформування судової системи має відбуватися паралельно із реформуванням процесуального законодавства України, оскільки ефективність здійснення правосуддя залежить не тільки від вдалої розбудови структури судів, а й від правильно розмежованої компетенції цих судів, правильного розуміння сутності касаційного перегляду та багатьох інших процесуальних аспектів функціонування органів судової влади.